

Eesti küla, külanem, vallavalitsus ja riik

Asser Murutar (RiTo 6), Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia uurimisrühma juht

Külanemate ja külade tegevuse seadusandlik regulatsioon on ülimalt vajalik. Eesti maaelanikud on valmis kokkulepeteks.

2001. aastal asutati Riigikogus Eesti külade ja väikelinnade liikumise Kodukant ettevõttel kohaliku algatuse toetusrühm. Toetusrühma eri erakondadesse kuuluvad liikmed otsustasid tellida Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia uurimisrühmalt külade, külanemate, kohalike omavalitsuste ja riigi suhteid käsitleva uuringu. Selle eesmärk oli hinnata külanemate tegevuse õiguslikku reguleerimist regionaalpoliitika, haldusreformi ja eurointegratsiooniga seotud protsesside taustal.

Sotsiaal-kultuuriline kontekst¹

Eesti ühiskonda kirjeldavates avaliku arvamuse andmetes viimase aastakümne probleeme järjestanud inimestele tekitavad muret maal toimuvad protsessid. Nii riigieelarve prioriteetide puhul kui ka Eestimaa valupunktide ja riiklikult tähtsate küsimuste reastamisel on maaeluga seondud 20–30 valiku seas tervise, üldise tööpuuduse, laste hariduse ja eakate toimetuleku järel ikka 5.–6. kohal ning ei sõltu palju sellestki, kas sotsioloogi küsimustele vastanu elab maal või linnas.²

Eesti inimestele on maaelu probleemid ajalooliselt natuke lähemad kui teistes Euroopa maades, sest meie riikluse ja kultuuri juured on maaühiskonnas. Sellist maad, sellist metsa, selliseid järvi ja jõgesid ning selliselt mõtlemaid inimesi, nagu meil on enam kui 20 000 külas, oli Euroopas 100 aastat tagasi. Omamoodi näide: meil on hunt veel kiskja, Euroopas viimane kaitsealune, meil on pool riigi territooriumist kaetud metsaga, mida Prantsusmaa, Taani ja paljude teiste riikide elanikud enam ei mäletagi (Eesti maaelu harta 1996). Meie oleme olnud ja oleme veel maarahvas – uuringute põhjal on looduse ja elukeskkonna seosed põlisrahva omakultuuriga meie rahvale olulised, praegu tunneb valdav osa maarahvast end loodusest, perekonnast, maakoostonnast lähtuva "moraal-ökonoomilise" inimesena. Teiselt poolt on viimastel aastatel rohkenenud ka arhetüüpilise mõisakultuuri kandja ja nõukogude ajast läbikäinud "farmeri-ettevõtja" kuju, kelle paleuseks on turg. Praegu on murdeaeg.

Eesti sotsioloog professor Peeter Vihalemm tõdeb 2002. aasta 3. oktoobri Maalehe küsitluses, et "lugemine on muutunud elitaarseks tegevuseks. Nagu kogu maailmas. Praeguseks on kultuur kaotanud keske koha ja ühendava tähtsuse". Kui see nii on, siis see on ränk vaimne murrang (Terk 2002; vrd Önnepalu 2002). Meie ekspertuuringute põhjal on kohalik ja eesti kultuur säilitamas oma integreerivaid funktsioone, kuid ilmselt on käes murdeaeg. Kui massimeedia lõhub tema funktsioonid, saavad uue tähenduse sellised inimvaimu edendajad, nagu maa (territoorium), keel, riik, küla jpt.

Meie tähelepanuväärsed maaühiskonna ja omakultuuri mõtestajad Kaarel Liidak, Oskar Loorits jt on korduvalt märkinud, et maa sunnib inimesele oma mõtte peale või nagu olla olnud suur indiaani mõtleja Seattle: "Me teame – maa ei kuulu inimesele, vaid inimene

maale" (Eesti Loodus 1987, 219–222). Eks ole kummaline, et rändlinnud tulevad alati koju tagasi – kas tõesti ainult putukate ja konnade pärast?! Tänapäeva terminitega kõneldes tähendab see seda, et inimese territoriaalne identiteet määrab paljus selle, millesse ta usub ja mida uskudes ta vastavalt ka toimib (Fromm 2001). Peale territoriaalse identiteedi liidavad külakooskonda veel suhted inimeste vahel, usaldus, küla traditsioonide alalhoidmine, tahe ühistegevuseks nii oma külas kui ka külade vahel, külade ja kohaliku omavalitsuse vahel ning miks mitte ka külade ja maavalitsuse ning külade ja ministeeriumide ning külade ja Riigikogu kohaliku algatuse toetusrühma vahel.

Vaimsete väärtuste muutumise aeg

Ajastu röömustavate ja ahistavate asjade seis on praegu selles, et inimvaimu edendajad, väärtused ja antiväärtused, ettekujutused heast ja halvast, lubatust ja keelatust, õnnelikust ja õnnetust elust, aususest, õiglusest ja ilust jne on praegu suure muutuse eelõhtul. Viimane nii järsk muutus Eesti maaühiskonnas oli 19. sajandi keskpaiku – ärkamisajal.

Sõjajärgne kolhoosiaeg oli vaimses mõttes selline 50–aastane periood, kus vaimne arhetüüp töötas mõisakultuurist pärit pseudokollektivismi lainel, linnastudes ja proletariseerudes.

Mineviku küla esmane probleem oli traditsioonide hoidmine.

Uuringust ilmnes, et Eesti küla tulevik kui vaimne fenomen eeldab ekspertide arvates (tähtsuse järjekorras) traditsioonide sisseseadmist, vanade kültraditsioonide hoidmist ja inimeste algatusvõime kasvu ning ühist vastutust ja ühtekuuluvustunnet, põlvkondade järjepidevust ja ühistegevusvõimet.

Eesti küla vajab väärtusuuringut, selleks et mõista muutusi ja otsida inimesi ühendavaid, neile identiteeti pakkuvaid väärtusi [kui vaimuedendajaid].

Tuleviku küla ei ole tänapäevane küla. Praeguse küla esmane probleem on infrastruktuuri (teed, side, arstiabi, kool jne) toimimine. Maaühiskonda tuleb uuesti sotsialiseerida – muuta toimivateks kooskondadeks. Tänapäevane küla rohkem jookseb laiali kui koondub ühismõtte ja –tegevuse ümber.

Uuringu eesmärgid ja ülesanded

Käesolevas artiklis esitletav uurimismaterjal on jõukohane vastus Eesti külade ja väikelinnade liikumise Kodukant (www.kodukant.ee) algatatud ja Riigikogu kohaliku algatuse toetusrühma tellitud küsimustele ning soovidele.

Uuringu eesmärk oli saada Eesti külavanemate, omavalitsustöötajate, riigiametnike ja maaharidlaskonna esindajate (õpetajad, arstid jt) vastus umbes 150–le seadusandjaid huvitavale küsimusele külavanemate, külade, kohalike omavalitsuste ja riigi suhete edendamiseks. Osale neist on vastus leitud, osa vajab täpsemat uurimist, sest iga uuring tõstatab uusi küsimusi.

Nagu vanas heas mõistujutus, tuli kõigepealt otsustada, kas uuringu idee kannab ennast ehk tuli küsida: "Kas külavanemat on vaja?" Ja kui on vaja, siis kuidas teda valida? Kas selleks on vaja seadusandlikku alust? Millised küsimused on mõistlik otsustada riigi, millised maakonna, kohaliku omavalitsuse või küla tasemel? Samuti sooviti teada, millised on külaga seotud majandus-, juhtimis-, haridus-, transpordikorralduse jms protsessid või toimingud, mis vajaksid õiguslikku regulatsiooni Riigikogus vastuvõetud seaduse või valitsuse määruse tasemel?

Omaette mahukad on küla juriidilise toimimise ja juhtimise teemad (vt joonis 1).

Joonis 1. Eluks vajalike funktsioonide seisund maal (M. Kaasik, 2001)

Riiklik-territoriaalselt on küla ühiskonna demokraatlikus iseregulatsioonis kõige väiksem ja vahetum inimeste ühendus, kus kõik tunnevad üksteist.

Küsimuste küsimus oli ja on, millised on küla usaldusväärsed tunnused – indikaatorid. See on järg vanadele valulistele maasotsioloogia küsimustele: kes on talupoeg? mis on talu? mis on kodu? Nii Eesti küla kui maapere on peremehe- või perenaisekeskne. Külavanemate vastused näitasid, et oma pere ja iseenda eest seismise järel on nende kolmas vastutus küla eest seismine.

Külavanem on lugupeetud inimene

Külavanem peab ise endast lugu ja ka teised (ekspertrühmad) peavad temast lugu – hoolimata murrangute ajast on 40% külavanemaist kindla mina-identiteediga, külavanem teab, kes ta on ja mida ta suudab (vt joonis 2).

Joonis 2. Külavanema tegevus küla heaolu tagamisel (M. Kaasik, 2001)

Selgub, et ootused külavanema rollile on üldiselt kõrged kõigi vaimsete võimete osas (veidi madalam vaid seoses uute traditsioonide sisseseadmiselega).

Milline peaks olema külavanem (vastused "sellega kindlasti" ja "ka sellega" kokku):

- tegelema ühistevusega (95,5% vastanuist);
- seisma oma õiguste eest (93,8% vastanuist);
- alal hoidma küla traditsioone (92,9% vastanuist);
- looma ühtekuuluvustunnet (92,6% vastanuist);
- viima sisse ühise vastutuse (92,4% vastanuist);
- olema algatusvõimeline (90,6% vastanuist);
- seadma sisse uusi traditsioone (84,3% vastanuist).

83,3% vastanute arust peaks külavanem tegelema ka elukeskkonna ja iluga.

62,9% vastanuist arvab, et külavanem võiks tegelda majanduslike sidemetega väljapoole küla, 62,1% vastanuist leiab, et ta võiks tegelda majanduslike sidemetega külaelanike vahel.

Kõrge on ootus, et külavanem tegeleks infrastruktuuriga – nii arvab 91,55% vastanuist.

41,4% vastanuist ootab, et külavanem tegeleks ka põlvkondade järjepidevusega.

Samal ajal hinnangud külavanema tööle eeltoodud valdkondades on pigem neutraalsed või kergelt positiivsed.

Hinnanguliselt suurim lõhe ootuste ja tehtud töö vahel on algatusvõimes, suhteliselt suur ka võimes seista oma õiguste eest.

Suhteliselt tulemuslikumaks hinnatakse külavanemate tööd kolmes valdkonnas:

- tahe ühistegevuseks: 1,2% vastanuist arvab, et külavanema töö on olukorda selles valdkonnas halvendanud, 39,9% arvab, et külavanema töö pole seda valdkonda mõjutanud, ja 58,9% arvab, et külavanema töö on seda valdkonda parandanud – vastavalt 47,5%, et veidi, ja 11,4%, et väga;
- ühtekuuluvustunne: halvendanud 1,6%, pole mõjutanud 38,9% ja parandanud 59,6% vastanute arvates;
- infrastruktuur: halvendanud 4,1%, jäänud samaks 40,1% ja parandanud 55,8% vastanute arvates.

Samas tuleb märkida, et ka valdkondades, kus külavanema tööd hinnatakse tulemusrikkamaks, on ülekaalus kergelt positiivne hinnang, teistes valdkondades on hinnang pigem neutraalne (vt joonis 3).

Joonis 3. Hinnang küla üldisele heaolule (M. Kaasik, 2001)

Hinnangud haldusreformile

Üks suuremaid väljakutseid, mis Eestil ees seisab, on haldusreform. Seni on lähenetud talupoeglikult – taandumine, probleemi eest äraminek, seejärel väike vastuhakk ning läbirääkimine ja leppimine. Sellist käitumismalli on olnud võimalik jälgida viimased paarkümmend aastat eri valdkondi reformides. Selles uurimuses arvasid pooled kõigist ekspertidest, et külade olukord pärast 2001. aastal pakutud haldusreformi halveneb. Iga neljas vastaja arvas, et olukord jääb samaks, paranemist ennustas üksnes kuus inimest sajast (vt joonis 4).

Joonis 4. Külade olukord haldusreformi tagajärjel (M. Kaasik, 2001)

Uurimisrühma arvates näitas see, et haldusreformi idee kõige lihtsamad sammud olid veel tegemata, kuigi kavas oli väga radikaalne uuendus. See näitas ka, et 2001. aastaks oli Eestis see aeg möödas, kus radikaalsete reformidega nõustuti vaikumisi. On vaja läbida elementaarsed innovaatika etapid/tsüklid (olukorra fikseerimise, uurimise, eksperimendi, motiveerimise, ettevalmistuse, muudatuse, iseregulatsiooni, kontrolli tsüklid). Kui satume õige reformistsenaariumi peale, siis reform õnnestub. Pakutud haldusreformis ei olnud neid

riigi tegevusi süsteemsel viisil – piirideta liberalismi ja ettevalmistamata reformide aeg on möödas.

Kui hakatakse kavandama järgmist haldusreformi, tuleks kõik enam kui 20 000 küla ka haldusreformi kaasata. 2001. aasta kavas oli haldusterritoriaalse küla tasand kogemata või meelega unustatud. Riigil, kohalikel omavalitsustel ja küladel on siin veel tükk tööd teha.

Riik, Euroopa Liidu unistused ja tegelikkus

Minu kui maasotsioloogi mure on see, mida teha, kuidas aidata toimida enam kui 176 000 kodumajapidamisel, suitsul, kus elab rahvaloenduse andmeil keskmiselt 2,1 hinge. Kui siia lisada 85 300 talu ja farmi, siis on see tugev kolmandik või peaaegu pool planeedil Maa elavatest eestlastest. Nende kodude korstnast tuleb suitsu.

Mis neist inimestest ja kodudest saab, kui Eesti liitub referendumiga järel Euroopa Liiduga? Põllumajandusminister Jaanus Marrandi tööühma aruteludest tean, et maakodudele (suitsudele) on võimalik taotleda igakuist toetust kuni 1500 krooni kuus (igale kodule, meile pakutakse esialgu sellest 25%).

Uuringu üks paradigma oli otsida ja motiveerida riigiks olemise funktsioonide üleandmise võimalusi külade, kohalike omavalitsuste ja maakondade koostööalale, sest teiselt poolt läheb suurem osa seadusandlikku võimu Euroopa Liidu tasandile.

See on hea ravim riigi võõrandumise vastu oma rahvast. Mida arvasid meie eksperdid? 16 inimest 100-st arvab, et kui Eesti liitub Euroopa Liiduga, siis külaelu olukord paraneb, 29 arvab, et jääb samaks (vt joonis 5).

Joonis 5. Külaelu olukord Euroopa Liiduga ühinemisel (M. Kaasik, 2001)

Neljandik arvab, et algul olud halvenevad ja pärast paranevad, ning peaaegu samapalju on neid, kes arvab, et algul olud paranevad ja siis halvenevad.

Ekspertid olid valitud territoriaalselt üle Eesti, seepärast interpreteerin seda fenomenoloogiliselt, nii et ekspertide arvamused sõltuvad paljuski inimeste elu- ja maakohast. Erinevused piirkondade vahel on suured (vt joonis 6 ja 7).

Joonis 6. Asotsiaalide ja vaeste osa külaelanike üldarvust (M. Kaasik, 2001)

Joonis 7. Ajutiste elanike osa külaelanike üldarvust (M. Kaasik, 2001)

Meieni on korduvalt jõudnud teated, et maailmas külaliikumine tugevneb, külade subjektsuse tõus on ka selle uuringu põhjal ilmne. Ühte külaliikumise eestvedajate tehtud projekti sai palutud hääletada nagu Riigikogus – poolt, vastu, erapooletu. Hääletuse tulemused olid järgmised: olen raamlepingu poolt – 74,4% vastanuist; olen raamlepingu vastu – 2,7%, jään erapooletuks – 22,9%.

Eesti külavanemad, omavalitsuste, maakonna- ja riigiametite töötajad on ekspertgruppide arvates valmis neljapoolseteks kokkulepeteks külaelule seadusandliku aluse loomisel. Paljud Eesti külad võivad saada ja jääda jätkuvalt kooskonnaga, hea infrastruktuuriga, elujõulise põllumajandussektoriga, tagatud juurdepääsuga mittepõllumajanduslikele valdkondadele ning tervisliku, aga ka koduseks muudetud keskkonnaga maaks. Eesti maaelanikud on valmis kokkulepeteks sellel suunal.

Kasutatud kirjandus

Eesti Loodus (1987), aprill, lk 219–222.

Eesti maaelu harta (1996). – Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus. Tartu: Elmatar, lk 180–187.

Euroopa maaelu harta (1998). – Maarahva elujõud II. Tartu: Elmatar, lk 367–383.

Fromm, E. (2001). Omada või olla? Tallinn: Mondo.

Terk, E. (2002). Globaliseerumine – jah, aga milline? – Sirp, 8. nov, lk 4.

Õnnepalu, T. (2002). Ideaal ja spliin. – Postimees, 9. nov, lk 14.

Märkused

1 Riigikogu kohaliku algatuse toetusrühma ettepanekul tehtud uuringu "Eesti küla, külavanem, kohalik omavalitsus ja riik" töörühma liikmed olid PhD Asser Murutar, PhD Marko Kaasik, magister Argo Moor, magister Signe Schulz, Helvi Pöder, Mikk Sarv, külavanem PhD professor Ülo Vooglaid. Uuringu aruande täistekst on Riigikogu veebis: www.riigikogu.ee/osakonnad/msi > Tellitud uuringud.

2 Vt www.riigikogu.ee/osakonnad/msi > Tellitud uuringud (SaarPoll 2001, ES Turu-uuringute AS 2002).